

A 49493 azonosítójú, "A Palócföld szakrális építményeinek néprajzi kutatása, ábrázolás-kataszterének megalkotása és tematikus kontaktzóna vizsgálat I." című OTKA-kutatás zárójelentése, szakmai beszámolója

A projekt céljával tűztük ki a Magyarország és Szlovákia határmenti régióját képező Palócföld száznál több településén a templom, kegyhely, temető, kápolna, kálvária, harangláb, út menti feszület és szobor építményekhez kötődő – külső és belső terükben föllelhető – ábrázolások teljességre törekvő dokumentálását, fényképes kataszterének összeállítását, a vonatkozó tárgyi néprajzi és folklór adatok fölgyűjtését forrásföltáró alapkutatásként, adatbázis készítését társadalomtörténeti-művelődéstörténeti-ökológiai-interetnikus keretben.

A kutatás nyitányaként a megvalósításra vállalkozott 3 részvevő kutatóval kutatásindító tanácskozássra gyűltünk össze a szécsényi ferences kolostorban 2005. májusában. Egyeztetttük a célokat és a kutatási programot valamint az együttműködés terveit. A kezdeti lépéseket nehezítette a finanszírozás folyósításának bizonytalan ideig való eltolódása. A terepmunka megindítását és a költséget igénylő további feladatokat a témavezető a támogatás megérkezéséhez kötötte. Addig a kutatásra való ráhangolódást, az egyéb szakmai teendők közben a témára való odafigyelést és a szakirodalmi tájékozódást kérte.

A kutató team minden tagja megkezdte a szakirodalom tanulmányozását. A szlovákiai Kovács Ágnes és Agócs Attila ehhez szlovák szakkönyvek vásárlását is kérte, amit a támogatás folyósításának átütemezése miatt el kellett tolnunk a 2006. esztendőre.

Az érdemi terepmunka legalább részleges megindításáért a témavezető – a lehetőségek függvényében megelölegezve a támogatást – megvásárolta az egyik tervezett félprofi fényképezőgépet (Canon EOS 350D). Ezzel a minimális szakmai követelményeknek megfelelő dokumentáció készítése vált lehetővé. Terepmunkát ebben az évben ő, illetve részben közösen Lengyel Ágnessel, végzett.

Nagyobbrészt dokumentálásra kerültek Herencsény község, Mátraverebély-Szentkút, Tét-Szentkút, Szany, az ecsédi Szentlajos és Balassagyarmat szakrális építményeinek ábrázolásai. Balassagyarmaton részletes dokumentációt készítettünk a Szent Anna ünnepi Palóc Búcsúról. Kutatást folytattunk Órhalom, Palotás, Erdőtelek, Hollókő községekben, továbbá a szlovákiai Rozsnyó, Körtvélyes, Tornagörgő, Kelenye, Kékkő, Füle, Miksi, Ipolynyék és Inám településeken. Konferenciához kapcsolódóan, összehasonlító jelleggel székelyföldi és mezőszéki gyűjtést, illetve dokumentációt is készítettünk magyar és román objektumokra egyaránt kiterjesztve figyelmünket.

Az adatbázis készítését gátolta, hogy a szükséges műszerek beszerzését célzó támogatáshoz csak december 21-én jutottunk hozzá.

Az egri Dobó István Vármúzeum Palóc Archívumában megkezdttük a kutatott téma vizsgálatát. Tematikus kutatást végeztünk a Néprajzi Múzeum, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, a Kulturális Örökség Hivatala, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Távirati Iroda fotóarchívumaiban.

A projektben résztvevő 4 fő 2006 elejétől internetes kapcsolattartással egyeztetette a kutatási évre szóló célokat és a kutatási programot valamint az együttműködés terveit. A résztvevők végezték a szakirodalom tanulmányozását. A szlovákiai Kovács Ágnes idő közben jelezte, hogy áldott állapotban van, és azóta egészséges gyermeke született. Ez az egyébként

örvendetes tény kikapcsolta őt a közös feladatok megvalósításából. Agócs Attila még 2005-ben elhelyezkedett a losonci Nógrádi (Novohradské) Múzeumban muzeológusként. Az OTKA feladatok megvalósításában való érdemi részvételéhez kérte hivatalos együttműködési megállapodás megkötését a munkáltatójával. Ennek érdekében a témavezető személyes megbeszélést folytatott a múzeum igazgatójával, majd megküldte a megállapodási tervezetet. A megállapodás megkötése az államközi vonás következtében egyre csak húzódott. Így Agócs Attila kutatásba való bekapcsolódása az eddigiekben csak mérsékelten valósult meg. A terepkutatás az év során az országhatár mindkét oldalán folytatódott.

Nagyobbrészt dokumentálásra kerültek Rétság, Ludányhalászi, Püspökhatvan, Alsópetény, Felsőpetény, Mátrakeresztes, Piliny, Szalmatercs, község, Mátraverebély-Szentkút, a hasznosi szent források (Fallóskút), illetve Kelenye, Palást, Losonc stb. szakrális építményeinek ábrázolásai. Balassagyarmaton részletes dokumentációt készítettünk a 2006. évi Szent Anna ünnepi Palóc Búcsúról. A helyszíni dokumentáció majd 40 településen folyt. A kutató munkában hangsúlyt kapott az újonnan létesülő vallásos építmények, alkotások dokumentálása. Így gyűjtést végeztünk a herencsényi kálvária, a nyírjesi kegyhely és Magyar Keresztút, a Mária-Majorból Órhalom határára áttelepített kis-kápolna, a kelenyei Szent Anna-szobor, a balassagyarmati oratórium és Mindszenty plasztika létesítése kapcsán. Konferenciához kapcsolódóan, összehasonlító jelleggel Zala és Veszprém megyei gyűjtést, illetve dokumentációt is készítettünk (Zalaszántó, Gyenesdiás, Óbudavár, Tagyon, Mencshely, stb.)

Tematikus kutatást végeztünk a losonci Nógrádi Múzeumban és a balassagyarmati Palóc Múzeumban.

Szakmai kapcsolatot kezdeményeztünk a Komárom-Esztergom megyében, OTKA támogatással folyt szakrális emlékek és hagyományok kutatását megvalósító kollégákkal, együttműködés, a módszerek és az elérhető eredmények összehangolása végett.

Egy alkalommal belső munkaértekezletet tartottunk (Losonc) a feladatok, munkamódszerek, a fényképkataszter és adatbázis építésének egyeztetése témájában.

Az eszközbeszerzést a terveknek megfelelően folytattuk, digitális diktafon, nagyteljesítményű számítógép és félprofi fényképezőgép vásárlásával. Sor került szakkönyvek vásárlására, és a tervek szerinti készletbeszerzésre is.

Az adatbázis készítését és az eddig végzett munka rögzítését és feldolgozását gátolta, hogy a 2005-ben vásárolt laptopot munka közben villámcsapásból fakadó, javíthatatlan károsodás érte. Az adatokat részlegesen sikerült kimenteni. A helyzetet súlyosbította, hogy a kutatóhely 2005-ben, a költségvetési szigorítások hatására, lemondta az eszközökre kiterjedő biztosítását.

A magyar és szlovák szakirodalom tanulmányozása a kutatási program megvalósításának 3. évében is folytatódott, amit szakkönyv vásárlása is segített. Tájékozódunk a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének Gömör kutatási anyagában, valamint kutatást végeztünk múzeumi fényképtárakban (Néprajzi Múzeum, Palóc Múzeum). A tereptapasztalatok alapján kérdőív összeállítására került sor, ami a kutatási adatok egységesítését és rendszerezettségét szolgálja. A terepkutatás az év során az országhatár mindkét oldalán folytatódott.

Kiválasztásra került monografikus vizsgálat számára szlovákiai oldalon a rozsnyói ferences templomon belüli Kisasszony „kápolna”, a bussai kápolnák, magyarországi oldalon a balassagyarmati Szentháromság templom Szent Antal „kápolnája”, a nyírjes-pusztai kegyhely

és a szandai kápolna. Nagyobbbrészt dokumentálásra kerültek a következő települések szakrális építményei:

Szlovákiában:

Barka, Bussa, Csalár, Dernő Dobóca, Feled, Ipolykér, Kiskovácsvágása, Panyidaróc, Rátka (+Felső Babi pa.), Rimaszécs, Rozsnyó, Selmecebánya, Serke, Terbeléd, Tőrincs, Vilke, Zsély, Rárósmúlyad, Zólyom.

Magyarországon:

Becske, Bercel, Gyöngyössolymos, Mátraverebély-Szentkút (visszatérő kutatás), Hollókő, Huguag, Iliny, Kálló, Kishartyán, Ludányhalászi.

A két fiatal szlovákiai kutatóval történő együttműködést idén is több tényező nehezítette. Annak érdekében, hogy Agócs Attila munkaidőben végezhesen Otka-kutatást, személyes megbeszélést folytattam és írásos megállapodás-tervezetet készítettem a losonci Nógrádi Múzeum igazgatója számára, aláírására azonban többször is közbejött valamilyen akadályoztatás folytán nem került sor. Az a benyomásom alakult ki, hogy a feszültebbé vált szlovák-magyar viszony képeződött le a mi kapcsolatunkra is. Ez a halasztgató magatartás is közre játszott abban, hogy Agócs Attila ősz elején megpályázta, és immár el is nyerte a Füleki Múzeum igazgatói állását. Kovács Ágnes aktivitását egy éves kis gyermeke korlátozta nagymértékben. Ilyen körülmények között úgy döntöttem, hogy a fiatal munkatársakat a lakó helyük környékén vonjuk be a kutatómunkába, hogy helyi jártasságukkal segítsék a munka eredményességét, miközben tapasztalatokat szerezhettek a vallásnéprajzi terepkutatás gyakorlatában. Ezért Losonc, illetve Fülek és Rozsnyó környékén kiterjedtebb kutatást végeztünk. Losoncon és Rozsnyón munkaértekezletet tartottunk az év során.

A kutatómunka számára sajátos inspirációt jelentettek a konferencia- és kiállítás-felkérések, mint a jubileumi győri Szent László konferencia számára a Szent László palócföldi tiszteletéről Lengyel Ágnessel közösen vállalt előadás, valamint a Balatonakaliban megrendezett Szent Iván-i tájkonferenciára mindkettőnk által külön vállalt előadás a Keresztelő Szent János kultusz, illetve a Nap népi vallásosságbeli szerepe témájában.

Konferencia-felkéréssel egybekötve végeztünk terepkutatást:

Rózsaszentmárton, Szúcsi, Vác, Balatonszőlős, Balatonakali, Kővágóörs, Mencshely, Óbudavár, Badacsonytomaj, Vonyarcvashegy, Dörgicse, Vigántpetend, Pécsely, Balatonfüred, Csopak.

Részt vettünk a Szent Imre tanácskozáson és kiállítás-bemutatón Székesfehérvárott, valamint a „Vonatok északnak és délnek” címmel a szlovák-magyar lakosságcseréről rendezett konferencián Salgótarjánban, illetve a témában rendezett kiállítás-megnyitón

Balassagyarmaton. A váci Tragor Ignác Múzeum felkérésére palócföldi Mária-kiállítás műtárgy- és fényképanyagát szolgáltatottuk. Balatonakaliban a községi önkormányzat felkérésére Szent Iván-i kiállítást rendeztünk, a hollókői önkormányzat számára pedig a vallásos palócság egy községben megragadható múltját mutattuk be kiállítás formájában.

Az archív képek, diapozitívok digitalizálási munkáját is végző informatikus szakértőnk segítségével fejlődött az eszközparkunk, épülő adatbázisunk és a képfeldolgozás is. (Egyfelől az OTKA-fejlesztés eredményességét jelezte vissza számunkra, hogy a Szent László konferencián külön dicséretet kapott az előadásunk képanyaga.)

A magyar és szlovák szakirodalom tanulmányozása folytatódott, amit szakkönyv vásárlása is segített. Az év során kiegészült a kutatáshoz szükséges eszközkészletünk is, szinte csúcstechnikai szinten. Ez által a forrásbázis publikációs színvonalú kifejllesztése vált lehetővé.

A terepkutatás az év során az országhatár mindkét oldalán folytatódott, sőt a tervezett és engedélyezett olaszországi összehasonlító kutatás is kezdetét vette.

Szlov-ban: Szete, Ipolyság, Szepsi, Leszenye, Illési-pusztá, Debröd, Várhosszúrét-Csurgó, Ipolyvarbó, Hárskút, Kóvár, Inám, Rozsnyó, Pozsony.

Magyaro-on: Érsekvadkert, Karancsság, Csitár, Szendehely, Katalin-pusztá, Mohora, Salgótarján, Nógrád, Órhalom, Tereske, Etes, Nagylóc, Mátraszőlős, Gyöngyös,

Mátraverebély, Mátraverebély-Szentkút, Iliny, Bernecebaráti,

Olaszo: Róma, Ceri.

Balassagyarmaton folyamatosan dokumentáltunk templomi kultusz-jelenségeket, köztük a Szentháromság templom Szent Antal-„kápolnájának” „életét”.

A két fiatal szlovákiai kutatóval történő együttműködést idén is több tényező nehezítette.

Agócs Attila új igazgatóként föl vállalta a Füleki Múzeum szakmai újra alapozását, így az OTKA projektben egyedül helyismeretével és némi tudományos segédmunkával tudott hozzájárulni a kutatáshoz. Kovács Ágnes az alig egy éves gyermeke mellé újabb babát várt és szült. Igen dicséretes ezért, hogy kutató munkát is volt ereje végezni, és konferencián is előadóként részt venni. A vezető kutató is hivatástudatból fakadóan vitte tovább a projektvezetést és tudományos kutató munkát rendezett állás és jövedelmi viszonyok hiányában is.

A kutatómunka számára idén is sajátos inspirációt jelentettek a konferencia- és kiállítás-felkérések, mint a Balatonakaliban megrendezett Szent Iván-i tájkonferenciára vállalt két előadás, a szegedi vallási néprajzi konferencián hárman vettünk részt előadóként. Az esztergomi Borászati konferencián Lengyel Ágnes és Limbacher Gábor közös előadásban mutatta be palócföldi Szent Orbán kutatási eredményeit, és ugyanők vállalkoztak előadásra a MTA Néprajzi Kutatóintézetében megtartott Nyelv és folklór c. konferencián, az OTKA kutatás terepmunkájának eredményeire alapozva. A Csornai Múzeum valamint a Váci Térségi Televízió meghívására a karácsonyi ünnepkör templomi, vallásos ábrázolásairól és kultuszrendszeréről tartottunk előadást (LG). A templomi gyűjtésekből műtárgyválogatás és kölcsönzés a Textil Múzeum „Szakrális hét” rendezvénye számára (LÁ).

Mivel a két fiatal szlovákiai kutató mindvégig csak szerény mértékben tudott hozzájárulni a projekt megvalósulásához, engedélyeztettük a kutatási időszak egy évvel történő meghosszabbítását. Így további terepmunka elvégzésére került sor (Cserháthaláp, Terény, Rimóc, Szanda, Magyarnándor, Vác, Újbást, Medveshidegkút, Palotás, Ipolyvarbó, Márianosztra, Palotás, Mezőtárkány, Gyöngyöshalász, Fülek, Héhalom, Fülekpüspöki, Csákányháza, Dorogháza, Cered, Karancslapujtó, Buják, Ecseg, Magyargéc, Nógrádmegyer, Tar, Ludány, Patvarc, Órhalom, Herencsény).

A gyűjtési anyag technikailag mappákba rendeződik a kutatás helye és ideje, tehát településnév és dátum szerint. Kivételes esetben nem településnév, hanem valamely kiemelkedő egyéniség neve szerepel az adott mappa azonosítójául, akinek a dokumentációját az magában foglalja. Az egyes mappák tartalmazzák az adatolt fényképfelvételeket, és a

kapcsolódó diktafonos gyűjtést. Külön mappákban található a tudományos témafeldolgozások: tanulmányok, könyvek anyagai.

A projekt mintaadó vizsgálat kívánt lenni egy célszerű egyetemes Kárpát-medencei topográfia megalkotásához. A kutatás megvalósításával, adatbázisával biztos támpontot nyújtani a regionális, az összmagyar, illetve Kárpát-medencei áttekintések és összefoglalások számára. Tágabb összefüggésben a nemzetközi összehasonlító kutatásokhoz is forrásokat szolgáltat. A résztvevők több kutatási ágban óhajtottak előrelépést elérni. Például a népművészet-kutatást illetően a szakrális kisemlékek, szobrok, képek, illetve a teljes templomi berendezések módszeres számbavételére van szükség. E számbavétel eredményét több publikációnk tartalmazza.

Az 1970-80-as években folytatott Palóc Kutatás csak a trianoni országhatárig terjedt, és a néprajzi vizsgálatokból kimaradt a népi vallásosság kutatása. A rákövetkező két évtizedben – nagyrészt balassagyarmati kutatók által - végzett föltáró munkálatok révén a hiány csökkent ugyan, másfelől viszont világossá vált, hogy a témakör hiteles bemutatásához a tervezett rendszerezett és teljes körű forrásföltáró munkák nélkülözhetetlenek. A kutatástörténet területi, magyarországi részekre összpontosító sajátosságából és a kutatási lehetőségek immár nagyobb szabadságából adódóan jelen projektünk nagyrészt a Palócföld szlovákiai részére koncentrált. Itt húzódik a magyar-szlovák nyelvhatár, melynek kontaktzónájában az eddig kevésbé frekvenciált – a vállalt alapkutatással összefüggő, és arra rárejtegződő - interetnikus szempontú kutatást terveztük megvalósítani, hangsúlyosan a tárgyi műveltség összehasonlító szempontú föltárására, illetve a szlovákok palócokról alkotott képére, és viszont, a palócokéra a szlovákokról. Mindezt nemzeti-etnikai szempontrendszerbe ágyazottan. Tárgyi vonatkozásban a vallási jelentőségű ábrázolások két típusára koncentráltunk kiemelkedően. Közismert, hogy az áttört faragású bútort a 19-20. századi palócság anyagi kultúrájának egyik jellegzetessége. Elsősorban a padok, *lócák* reprezentálják ezt, s rajtuk a katonaság, honvédelem és a szakrális tematika a legelterjedtebb. Dacsólám (Hont m., Dačov Lom, Szlovákia (Szk.)) egyik lakatlanná lett, 1840-es évekből származó portáján a hátsó lomtár helyiségben viszont szlovák áttört faragású lócára lettünk figyelmesek. E tárgytípus döntően már csak múzeumi gyűjteményekben lelhető föl. Összehasonlító vizsgálatuk a magyar-szlovák interetnikus kapcsolatok újabb területével gazdagíthatja az egymás mellett élés, együtt élés, sajátos árnyalatokból összetevődő közös kultúra ismeretanyagát.

A másik a szabadtéri fafeszületek típusa. Szlovákiában a nyelvhatáron belüli egymásmellettség a trianoni döntést követő szlovák telepítések következménye. A palóc Csákányháza (Nógrád m., Čakanovce, Szk.) melletti Galamba pusztára (Osada Galamba) Árva megyéből, Rátkára Gyetva környékéről érkeztek telepések.¹ Szlovákokat telepítettek oda a 20-as évek elején, és megérkezésük, letelepedésük kapcsán állították 1927-ben a galambai, és akkortájt a rátkai feszületet. Előbbi központi faragásként a kehelyben lévő Oltáriszentséget és az öntvény korpusszal a Krisztusteste=Oltáriszentség azonosságát hangsúlyozza. Az elementáris jelek mellett díszítő motíumként tölgylevelek is föltűnnek. Néhány éve a kereszt közelében állított szabadtéri oltárnál minden év szeptember 15-én a Hétfájdalmas Szűz Mária

¹ A Csákányháza Polgármesteri hivatal egyik munkatársa szüleitől hallott információja, illetve Agócs Attila füleki múzeumigazgató szíves közlése.

ünnepe alkalmából búcsút tartanak.² Ez szintén szlovák identikus szokásnak látszik, összefüggésben a Sasvári Pietával, utóbb Szlovákia védőszentjével. Palóc párhuzamaként s talán mintaadó forrásként említjük egyik változatként a Kalonda (Nógrád m., Kalonda, Szk.) határában álló feszületet, amelyen összesen az említett két alapábrázolás található. A Leszenye (Hont m., Lesenice, Szk.) melletti Illési puszta fafeszületén a szakrális azonosságot a pléh Krisztus alatti úrmutatóban lévő Oltáriszentség mutatja. Rátka fakeresztje a Gyetva környéki feszületek tipikus változata. Magas, tengelyszerű, középmagasságban hengeres, faragott keresztben öntvény korpusz függ, sugárvégződéses bádogtető alatt. Utóbbi a megváltó áldozat túlárado mivoltát szemlélteti. A kereszt felső ívén a kozmosz, rátétes Nap, Hold és csillagok sorával. A hengeres résznél oszlopféjezet-szerű spirálfaragások a mindenség jelölői. Köztük és a keresztzárak találkozásánál faragott szívforma a szeretet meghatározó, megváltást generáló erejét jelzi. A korpusz alatt elől és két oldalt rozetta-hármas, mely Krisztust, ill. a Szentháromságot, mint Örök Napot jelölheti. A hengeres részen lévő szőlőág liturgikus növényként tűnik föl. Lejjebb IHS Krisztus-monogram. Az alsó részen ma üres boltívben eredetileg valószínűleg a Fájdalmas Anya alakja volt látható. A boltívnél megmaradt néhány csillag Mária koszorújához tartozhatott. Inkább díszítő jelleggel kétoldalt cserepes virág. Alatta a háromkeresztes kálvária sugárzó ábrázolása, alighanem hármas napábrázolás szélmintával. Legalul rituális jellegű, kacskaringózó életfaszerű virágforma. Ennek a típusnak későbbi változatát láthatjuk Zólyom (Zólyom m., Zvolen, Szk.) főterén 1988-ból, hasonló rozettamintás tagolással, de már nem a rituális, hanem a díszítő jellegű virágábrázolás dominanciájával.

Általában a faragott fakeresztnek szlovák nemzetiségre vonatkoztatható sajátosága a keresztnek palócokénál színesebb kifestése, a díszítőjelleg, virágzás hangsúlyosabb volta, és a faragott fakereszt-állítás mában virulensebb gyakorlata.

Releváns és árnyalt eredményekhez elkerülhetetlen a magyar-szlovák kontaktzóna vizsgálata és interetnikus szempontok sokoldalú érvényesítése az egész térségben (magyar, szlovák, német, cigány, zsidó). Jozef Škultéty a XX. század elején arról számolt be, hogy a palóc név csak a magyar nyelvből ismert, a gömöri szlovákok magyar szomszédjukat „uher”-nek nevezik. Erre vonatkozóan mit állapíthatunk meg a jelenben? Amikor a palóc már nem a maradi, oktondi értelmű gúnynév magyarok és palóc magyarok között.

Munkánkat két alapmegközelítés összekapcsolásával végeztük. Egyrészt a néprajzi, etnokulturális csoport jellemzésére, megismerésére irányult a vizsgálatunk, s ilyenként ez a korábbi Palóc Kutatás kiegészítésének is tekinthető.

Másrészt regionális kutatást céloztunk, egy még átlátható, bejárható, és valamiféle földrajzi-kulturális hasonlóságot mutató térség témánk szerinti föltárását. Mint régiókutatás, – a választott felföldi területen – a témába vágó kulturális elemek előfordulását, megoszlását, és olykor viszonyrendszerét is dokumentáló munka valósult meg. Térségi jellemzők, összefüggések, jellegzetes értékek föltárásával általában a regionális szerveződés számára is jelentős eredményeket nyújt, amennyiben egyes jellemző téma- és tárgytipusok bemutatásával hozzájárulhat a palóc önidentitás gazdagodásához. Továbbá egyes típusok például regionális

² Kovács Tamás és Gyüre Krisztián főiskolai hallgatók gyűjtése, Csákányháza.

termékekké, védjegyekké válva potenciális gazdasági, kereskedelmi jelentőségre juthatnak (pl. kegyhelyek, kegyképek, vallásos népművészeti alkotások, mint márkajelek).

Kutatómunkánk egyik regionális jellegzetességet mutató eredménye, hogy többfelé kultikus lények nyomainak megkövesedett emlékeire leltünk. A régió központi búcsújáró helye, Mátraverebély-Szentkút eredetlegendája szerint Szent László lovával csodás módon ugratott át egy szakadékon üldözői elől, s lova patájának sziklába mélyedt nyomából gyógyító forrás fakadt a kegyhelyen. Ez a természetfeletti táltos adottság a búcsújáró kultuszban az isteni világgal összekötő kapoccsá vált. XIX. századi palóc búcsúsok szakrális Szent László-folklóráját tükröző litániaszerű fohászból a szentség mintegy szakrális kontaktus általi átszármazásának vertikális rendjét találjuk, végletes megfogalmazásban:

„Szent Lászlónak szent lova, szent lovának szent lába, szent lábának szent patkója, szent patkójának szent nyoma: könnyörögj érettünk!”³. E szövegbe foglalt palóc mentalitás szerint a szent életű királyban megnyilvánuló szakralitás átminősíti környezetét: a lovat, amin ül sőt annak minden porcikáját, de ezáltal a patkót is, amelyet a ló patáján hord, és még a földet is, amelyen Szent László, lova által nyomot hagy. A nyom visszamutat e szakrális leszármazásra, hiszen belőle csodás erejű víz fakadt. A gáboltói (Sáros m., Gaboltov Szk.) forrást azóta tartja gyógyító erejűnek a hagyomány, mióta abban a szent király megfürdött, s annak átminősítő nyomát hagyta.⁴ Az idézett palóc fohász szerinti szemlélet figyelhető meg az egyik debródi (Abaúj m., Debrad' Szk.) helyi eredetmondában is: amikor Szent László megszánva a rendkívüli szárazságban szenvedő ottani népet vizet fakasztott, „a férfiak kalapot, az asszonyok kendőt levéve botorkáltak a forrás felé. Odaérve arccal a földre borulva csókolták a király lovának lábnyomát [!], és áldották az Istent azért, hogy ilyen jó, csodás képességű király lett a magyar népnek.” A szomszédos Somodiban (Abaúj m., Drienovec Szk.) Szent László hült helyét is számon tartják, hasonlatosan „szent lova szent patkójának szent nyomá”-hoz: „... ott van a Háromútnál egy lapos kő, és akkor mikor ugratott oda, akkor még puha vót a kő, mert ott van a lovának a patkóhelye. Meg ahogy ő leült a kőre, ott van a helye. Meg a bokorka alatt ott van egy vállú, ahonnan itatta a lovat. Ott van most is.” Tehát ezen a kövön pihent meg Szent László, amikor megszabadult üldözőitől. Mindenesetre e nyomban is benne lehet Szent László áldása, mert „ha az ember beleül a kőben látott nyomokba, jól érzi magát!” A somodi asszonyok odajártak imádkozni is, és kicsi fakeresztet állítottak a patanyomba.⁵ Tehát itt is Szent László „szent lovának szent nyoma”-ként tisztelték a patanyomot. A Nógrád megyei Nagylóc, illetve Zsuny-pusztá határában található „Jézus nyoma”. A legenda szerint, amikor Krisztus Urunkat üldözték, arra felé, Mátraverebély-Szentkút térségén haladt keresztül. Ennek emlékét őrzi a kőben maradt lábnyom, amibe a szentkúti kegyhelyre igyekvő búcsúsok bele is szoktak állni, mintegy az isteni Üdvözítővel való azonosulás érdekében, hogy erőt merítsenek. Debród határában „Isten nyomocska” néven szintén Jézus nyomát

³ Bálint 1977, 503, Magyar 1998, 81. Bálint Sándor a szöveget kántori fikciónak véli vagy tréfás úri, papi kitalálásnak. Azonban ha volna is esetleg ilyen közvetítés a szöveg alakulásában, az nyilvánvaló, hogy a palóc népi vallásosságot képezi le.

⁴ Bálint-Barna 1994, 62, Szendrei 1925, 52.

⁵ Gál 1999, 3-4 (fejezeten belül), <http://www.bucsujaras.hu/debrod/galpeter.doc>. (2008. márc. 1.), Magyar 1998, 290-291, 298.

tartják számon, és szintén szokás volt, hogy a környékeliek beleálltak a szentnek tartott nyomba.

Bükkszentekereszten (eredetileg Újhuta, Nová Hutá, 18. századi szlovák telepes falu Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) a helyi legenda szerint Mária Jézus halála után világgá indult bánatában. Mikor Újhutára ért, elfáradt és leült egy köre, amely megpuhult alatta, és megőrizte az ülése nyomát. Ezért tartja a nép gyógyítónak azt a követ és környékét.

E vallásos mentalitásbeli rokon vonások fölhívják a figyelmet a régió témánkat illető etnokulturális összetartozására.

Nélkülözhetetlen tehát az országhatáron túlra került palócság kutatása, illetve a Trianon előtti egységes kultúra utóbbi 80 évének változásvizsgálata az országhatár innenső és túlsó oldalán, főként a korábban egy plébániához tartozott, de országhatárral elválasztott településcsoportok esetében (pl. Ipolyvarbó /Vrbovka/ Őrhalom és Huguag). E községeknél a kapcsolatok újraelvenedését figyelhettük meg, és a jelenkutatás módszerével dokumentálhattuk a Trianoni keresztállítást közös vállalkozását és avató ünnepségét. E kultikus jel Ipolyvarbóhoz közel, de az Ipoly magyarországi oldalán áll.

Az alapkutatásra rárejtegezhető további szempontokat is érvényesíteni kívántunk. Így témánkon belül azt a folyamatot is követni és dokumentálni akartuk, melynek révén egyre inkább a népi kultúra értékékként szemlélt összetevőjének számít a műveltség hordozó etnikuma, a palócság. Ezért válhatott a 'palóc' mintegy márkanévvé a gazdasági, kulturális és sport életben egyaránt, sőt a hitéletben is (pl. Palóc Búcsú). Mert miközben a mai régiók gazdasági, politikai, kulturális és nem utolsósorban turisztikai értelemben a nemzetállamokon túllépő folyamatok és kapcsolatrendszerek kialakítói és ilyenként a globális hálózatok kiépítői, másfelől azonban a helyi-regionális kapcsolatok, érintkezésformák, identitások és azok szimbolikus kifejezésformái az önazonosság megszilárdításának alapját adhatják (identitás-vizsgálat). Részben ezzel összefüggésben a kutatásban a nemzeti-etnikai vonatkozásokra, jelenségekre és folyamatokra is figyelmet kívántunk fordítani.

A korábbi Palóc Kutatás kimutatta, hogy a palóc néprajzi csoport évszázadokon át kulturális közvetítő volt az alföldi, dunántúli magyarság és a tőle északra élő szlovákság között.

Terveztük e szempont érvényesítését a vallási kultúra vizsgálatokor is. A vallásnéprajzi ismeretek gyarapodása során a múltban újabb és újabb tárgycsoportok kerültek a kutatás látókörébe, és ezzel új, sajátos megvilágításba helyeződött a magyar népművészetnek a szakkutatásban kialakult képe is, és új hangsúlyok kijelölése vált szükségessé. E mellett a reprezentációs, ünnepi tárgyak további bemutatására, a szabadtéri szakrális kisemlékek, építmények, szobrok, képek, a teljes templomi berendezések módszeres számbavételére van szükség, amire tervezett kutatásunk fő hangsúlya irányult.

A kutatási terv egy nagy, átfogó, új szemléletű palóc regionális kutatásba ágyazódik, annak előkészítését és a választott kutatási ágon belüli megalapozását szolgálja. A magyar néprajznak szüksége van a tudományok jelenkori nagy változásainak sodrában átfogó regionális vizsgálatokra. Az ezredforduló táján fölmerülő kihívásokra nekünk is választ kell adnunk. Másfelől újra fölvetődik a kérdés, kik a palócok ma, hogyan élnek, mivel

foglalkoznak, mit gondolnak magukról és a világról. Témánkból kiindulva e kérdésekre is figyelmet kívántunk fordítani.

A megvalósítás sokrétű tudományos földolgozás számára tárt föl szisztematikus módszerekkel forrásokat. Kutatásunk hangsúlyosan tervezett jellemzője a szisztematikus terepmunka, forrásföltárás és dokumentálás objektumról objektumra, településről településre haladva. A vallás-, település- és társadalomnéprajzi, néphitbeli, népi építészeti, népművészeti, művészettörténeti, egyház és vallástörténeti stb. kutatásokhoz szolgáltat adatokat. Történeti és recens kultusz áramlatok követése, egyházi-pasztorációs törekvések dokumentálása, felekezetközi, interetnikus kapcsolatok föltérképezése válik lehetővé. Ilyen komplex szempontrendszerrel érvényesítettünk az „Öltöztetett, hordozott ábrázolások, szakrális textilek és -viseletek. Együtt élő népek szakrális szokásai Közép-Európában I. – című tudományos konferencia megszervezésével és megvalósításával, amit a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum és a balassagyarmati Palóc Múzeum rendezett. A konferencia az OTKA-kutatásunk egyik fontos területén, az öltöztetős ábrázolások és szakrális textilek témájában elért eredményeink számbavételét és összegzését is jelentette.

A négy éves program feladatául szabtuk a szlovák és magyar szakirodalom tanulmányozását, az egri Palóc Archivum téma szerinti vizsgálatát, a Debreceni Egyetem Gömör kutatási anyagának tematikus vizsgálatát, a Néprajzi Múzeum, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, a MTA Néprajzi, Művészettörténeti Kutatóintézetének és a térség magyar és szlovák közgyűjteményei fényképtárainak tematikus és regionális kutatását; bibliográfiák készítését; felderítő kérdőív megalkotását és kutatásbeli alkalmazását; tematikus kérdőívek alkotását a templomok, temetők, kegyhelyek és külön a kisemlékek néprajzi kutatására; folyamatos terepkutatást. A kutató munkában hangsúlyt kapott az újonnan létesülő vallásos építmények, alkotások dokumentálása. Így gyűjtést végeztünk a herencsényi kálvária, a nyírjesi kegyhely és Magyar Keresztút, a Mária-Majorból Órhalom határára áttelepített kis-kápolna, a kelenyei Szent Anna-szobor, az Órhalom ipolyvarbói határán alapított trianoni emlékkereszt, a gyöngyösi Fájdalmas Szűzanya búcsúján a hordozható Mária-szobrok országos találkozója, a balassagyarmati szalézi oratórium és Mindszenty plasztika létesítése kapcsán. Az ábrázolás-katasztert és az adatbázist cd-lemezekre, illetve háttér tárolóra mentve alkottuk meg. Félévenkénti értekezleteket, vitákat terveztünk szlovák és magyar vendégkollégák bevonásával. Ilyen néprajzi szemináriumot szervezett meg Agócs Atila Észak-Nógrád interetnikus kutatásának, eredményeinek értékelésére 2009 novemberében Füleken. Kapcsolattartást, tapasztalatcserét a régióban folyamatban lévő, ill. lezárult kutatások résztvevőivel. Dokumentáció- és adatbázis készítését.

A terepmunka során mintegy 150 településen 35000 fénykép készült adatolással, sok esetben hangzóanyag dokumentációval. Mintegy 30 tudományos előadás született, amelyek különféle konferenciákon hangzottak el, köztük a szegedi vallási néprajzi konferenciákon, a veszprémi szervezésű Népi vallásosság a Kárpát-medencében konferenciákon, a Balatonakaliban szervezett Szent Iván ünnepi napfordulós konferenciákon, a Pócs Éva szervezte „Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben” témájú konferenciákon, a Szemerényi Ágnes szervezte MTA Néprajzi Kutató intézeti folklór konferenciákon és más alkalmakon. Ilyenek például: „A szombat és az <első szombat> kultusza a népi vallásosságban” című előadás (Lengyel Ágnes, 2005), „Informális szakrális kommunikáció

templomokban” című előadás (Limbacher Gábor 2005), „A szentsír-oltárok a húsvét rítusrendszerében, különös tekintettel a ludányi változatra” című előadás (Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor 2006), „Érintés, csók, szakrális kontaktus” című előadás (Limbacher Gábor 2006), „Szent László – tisztelet a Palócföldön” (Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor 2007), „Szent Orbán kultusza a Palócföldön” (Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor 2008), A szent ábrázolásainak archetípusaitól palócföldi példákig (Limbacher Gábor, 2009), „*Ahogy a Mária kirendeli...*” - Szoboröltözetek természetfeletti befolyásoltsága (Lengyel Ágnes, 2009). Az előadások nagy része már megjelent konferenciakötetekben, mint például A Folklór és történelem c. konferenciakötetben (MTA Néprajzi Kutató Intézet, 2008):

„Bibliai idő, történelmi idő, szent idő a paraszti év körében” (Limbacher Gábor)

„A Nyírjesi Magyar Keresztút – a történelemtudat egy sajátos népi megnyilvánulása napjainkban” (Lengyel Ágnes). A fészületkutatás eredményei tekintélyes tanulmányban láttak napvilágot az Ethnographia folyóirat 2009/2. számában. A projekt eredményeként több könyv is megjelent, mint a „Kegyelmekkel tündöklő Boldog Anya” Szent Anna tisztelete és a Palóc Búcsú. Balassagyarmat, 2005 (Limbacher Gábor) vagy az „Egy palóc pásztor öröksége – Gyurkó Pál számadókanász faragásai” Balassagyarmat, 2007 (Lengyel Ágnes). Több múzeumi kiállítás is az eredmények bemutatását, összegzését célozták, mint a jelenleg Veszprémben látható öltöztetős ábrázolások, szakrális textilek témájú reprezentatív tárlat.

Az elért eredmények, ismeretek alkalmasak rá, hogy 1. a turizmus területén 2. a nemzeti kultúra, önismeret fejlesztésére 3. a nemzeti identitástudat gazdagítására 4. a szlovák-magyar együttműködés fejlesztésére hasznosuljanak. Az eredmények fentiek szerinti publikálása, könyv, kiállítás, multimédiás anyagok készítése, illetve turisztikai termékek, tematikus utak kialakítása kulturális gyarapodás mellett gazdasági haszonra is vezethet.

Az elvégzett munka a kutatott téma első fejezete, reményeink szerint újabb sikeres OTKA pályázat révén folytatása következik. Köszönjük az OTKA eddigi nélkülözhetetlen támogatását!

Kérjük, hogy elért eredményeink alapján szíveskedjenek lehetővé tenni, hogy a beszerzett eszközöket további kutatásai során is használhassák a kutatásban résztvevők.

Balassagyarmat, 2010, február 14.

Dr. Limbacher Gábor
vezető kutató sk.